

بازنمایی مؤلفه‌های حفاظت از محیط‌زیست در رمان *اشباح جنگل سوخته*

چکیده

نقد بوم‌گرا مطالعه‌ای بینارشته‌ای است که به بررسی تعاملات میان انسان و طبیعت در آثار ادبی می‌پردازد و تلاش دارد، نحوه‌ی بازتاب و تأثیرگذاری این تعاملات را در ادبیات تحلیل کند. این رویکرد از طریق ادبیات کودک و نوجوان نقش مهمی در آگاه‌سازی نسل‌های جوان درباره‌ی مسائل زیست‌محیطی و اهمیت دادن به طبیعت ایفا می‌کند. هدف در این مقاله بازنمایی مؤلفه‌های حفاظت از محیط‌زیست در رمان *اشباح جنگل سوخته* از دیدگاه نقد بوم‌گرا است. روش پژوهش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد توصیفی تحلیلی با استفاده از یادداشت‌برداری منابع کتابخانه‌ای است. با این روش، چهار مولفه در این رمان مورد بررسی قرار گرفت: پیامدهای غلبه تکنولوژی بر طبیعت، تقابل انش و خرافه در حفاظت از محیط‌زیست، نقش نامگذاری شخصیت‌های داستانی در انتقال پیام‌های زیست‌محیطی رمان نوجوان و نقش فضا و مکان در القای پیام‌های زیست‌محیطی. نتایج پژوهش حاکی از آن است که رمان *اشباح جنگل سوخته* به‌عنوان نمونه‌ای از ادبیات داستانی کودک و نوجوان، مفاهیم زیست‌محیطی را از طریق این سه مولفه به خوبی به مخاطب این گروه سنی بازتاب داده است. در این رمان، دانش و خرافه به‌عنوان دو نیروی متضاد در فرآیند حفاظت از محیط‌زیست به تصویر کشیده شده‌است و پیامدهای منفی تسلط تکنولوژی بر طبیعت و تخریب آن نیز به وضوح نمایش داده شده است. نام‌گزینی شخصیت‌های داستانی در این رمان ارتباط عمیقی با عناصر طبیعی و محیط‌زیستی برقرار کرده و از این طریق، بر اهمیت حفاظت از طبیعت تأکید شده است.

کلیدواژه: نقد بوم‌گرا، محیط‌زیست، ادبیات کودک، رمان کودک، *اشباح جنگل سوخته*.

۱- مقدمه

محیط زیست و مفهوم حفاظت از آن، همواره یکی از مسائل‌های مطرح و مهم در جوامع مختلف بوده است. نقد بوم‌گرا به‌عنوان مطالعه‌ای میان‌رشته‌ای به نقش و ارتباط ادبیات و محیط‌زیست می‌پردازد که یکی از اهداف آن، آموزش به قشرهای مختلف جامعه است. در این بین، بحث آموزش زیست‌محیطی به کودکان و نوجوانان نیز بیش از پیش مورد اهمیت قرار گرفته است و این مهم با استفاده از تولیدات متنی، صوتی، تصویری و بصری، اهمیت حفاظت از محیط‌زیست را برای آینده‌ی نسل جوان تبیین می‌کند. رمان *اشباح جنگل سوخته* اثر مهدی رجبی که رمانی مخصوص نوجوانان است، این محتوا و مضمون را به‌طور خلاقانه‌ای منعکس کرده است. ماجرای این رمان درباره‌ی جنگلی است که چند سال پیش سوخته است و رازی در این آتش‌سوزی پنهان مانده است. بلوط، شخصیت اصلی رمان در این باره سؤالاتی دارد و به دنبال جواب آن حوادث داستان را رقم می‌زند.

وجود مولفه‌هایی مرتبط با حفاظت از محیط زیست به شکل برجسته در این رمان از یک سو و فقدان تحقیقی جامع که از منظر نقد بوم‌گرا به این رمان بپردازد، نویسندگان را بر آن داشت تا از منظر نقد بوم‌گرا به بازنمایی مؤلفه‌های حفاظت از محیط‌زیست در رمان *اشباح جنگل سوخته* بپردازند. روش پژوهش، تحلیل محتوای کیفی با رویکرد توصیفی تحلیلی و

با استفاده از یادداشت‌برداری منابع کتابخانه‌ای است. هدف در این مقاله، بررسی و کشف مؤلفه‌های مربوط به حفاظت از محیط‌زیست در رمان *اشباح جنگل سوخته* است که در راستای پاسخ دادن به پرسش اصلی زیر است:

مؤلفه‌های حفاظت از محیط‌زیست در رمان *اشباح جنگل سوخته* به ترتیب اهمیت کدام است؟

نتایج اولیه حاکی از آن است که مؤلفه‌های حفاظت از محیط‌زیست در رمان *اشباح جنگل سوخته* به ترتیب اهمیت عبارت است از: تقابل دانش و خرافه در حفاظت از محیط زیست، پیامدهای غلبه تکنولوژی بر طبیعت، نقش حضور و انقراض گونه‌های جانوری و گیاهی در حفاظت از محیط زیست، نقش نامگذاری شخصیت‌های داستانی در انتقال پیام‌های زیست محیطی رمان نوجوان و نقش فضا و مکان در القای پیام‌های زیست محیطی.

۲- پیشنهاد پژوهشی

نقد بوم‌گرا به‌عنوان یکی از رویکردهای نوین میان‌رشته‌ای در ادبیات، به بررسی تعامل میان انسان و طبیعت در آثار ادبی می‌پردازد. این رویکرد به‌ویژه در حوزه ادبیات کودک و نوجوان، جایگاه مهمی یافته است؛ چرا که می‌تواند به ترویج آگاهی‌های زیست‌محیطی در نسل‌های جوان کمک کند. جانسون^۱ (۲۰۱۸) در پژوهش خود با عنوان «بوم‌انتقادی و ادبیات کودکان: تحلیلی از مضامین محیطی در داستان‌های مدرن»، با تحلیل چندین داستان مدرن کودک و نوجوان، نشان داده است که ادبیات می‌تواند ابزار قدرتمندی برای آموزش مفاهیم زیست‌محیطی باشد. او به‌ویژه بر بازنمایی بحران‌های زیست‌محیطی همچون جنگل‌زدایی و آلودگی آب‌ها تأکید کرده و معتقد است که شخصیت‌پردازی طبیعت به‌عنوان یک عنصر فعال در داستان‌ها، تأثیر عمیقی بر مخاطبان کودک دارد و حس همدلی با محیط زیست را در آن‌ها تقویت می‌کند. لی.ای.اچ (۲۰۲۰) در مقاله‌ای با عنوان «غلبه تکنولوژی و تأثیر زیست‌محیطی آن در داستان‌های نوجوانان»، به بررسی آثار ادبی که به نقد سلطه فناوری بر طبیعت می‌پردازند، اشاره کرده است. این پژوهش نشان می‌دهد که داستان‌های علمی-تخیلی می‌توانند تضاد میان فناوری و طبیعت را به تصویر کشیده و مخاطبان نوجوان را به بازاندیشی درباره نقش خویش در تعامل با محیط زیست تشویق کنند. در پژوهش دیگری، بران (۲۰۱۷) در مقاله‌ای با عنوان «هویت محیطی و نقش نام‌گذاری در روایت‌های بوم‌گرایانه»، به تأثیر انتخاب نام شخصیت‌ها و مکان‌ها در تقویت پیوند میان مخاطب و طبیعت پرداخته است. او معتقد است که استفاده از نام‌های مرتبط با عناصر طبیعی نه‌تنها به برجسته‌سازی پیام داستان کمک می‌کند، بلکه به‌عنوان ابزاری آموزشی در انتقال مفاهیم زیست‌محیطی عمل می‌کند. اسمیت و همکاران (۲۰۲۰) نیز در پژوهش خود با عنوان «تعارضات زیست‌محیطی و تأثیر آن بر سیاست‌گذاری و آگاهی عمومی»، بر اهمیت روایت‌های تخیلی در ارتقای آگاهی عمومی نسبت به مسائل زیست‌محیطی تأکید کرده‌اند. این پژوهش نشان می‌دهد که ادبیات کودک و نوجوان می‌تواند مفاهیمی همچون تغییرات اقلیمی و کاهش تنوع زیستی را به شیوه‌ای ساده و قابل فهم به نسل‌های آینده منتقل کند.

¹ Norman Johnson

در ایران، نقد بوم‌گرا به‌عنوان یک رویکرد جدید، توجه برخی پژوهشگران را در حوزه ادبیات کودک و نوجوان را به خود جلب کرده است. یکی از پژوهش‌ها در این زمینه، مقاله مهربان و عرب یوسف‌آبادی (۱۴۰۲) با عنوان «تحلیل گفتمان بوم‌گرایانه ادبیات کودک و نوجوان: مطالعه موردی *توپیک له‌سهر ناو*» است. این پژوهش به بررسی مضامین زیست‌محیطی در داستان *توپیک له‌سهر ناو* پرداخته و نشان داده است که این اثر با به تصویر کشیدن تعامل مثبت میان انسان و طبیعت، به تقویت آگاهی‌های زیست‌محیطی در کودکان کمک می‌کند. پژوهشگران با استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی، تأکید کرده‌اند که این داستان نه تنها به بازنمایی پیامدهای تخریب طبیعت پرداخته، بلکه بر اهمیت رفتارهای مسئولانه در برابر محیط زیست نیز تأکید دارد. اسماعیلی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی مضامین زیست‌محیطی در آثار کودک و نوجوان در ادبیات فارسی براساس نقد بوم‌گرا: مطالعه موردی *هوشمندان سیاره اوراک اثر فریبا کلهر*»، به تحلیل یکی از آثار علمی-تخیلی فریبا کلهر پرداخته است. این پژوهش نشان می‌دهد که چگونه ادبیات علمی-تخیلی می‌تواند مفاهیم پیچیده زیست‌محیطی را به زبانی ساده برای کودکان بازگو کند. به‌ویژه، این اثر بر آلودگی صنعتی و بحران‌های زیست‌محیطی تمرکز دارد و تلاش می‌کند تا اهمیت تعامل پایدار با طبیعت را به مخاطبان کودک آموزش دهد. پارساپور (۱۳۹۲) در کتاب «*نقد بوم‌گرا (ادبیات و محیط زیست)*»، به معرفی و تحلیل مفاهیم نقد بوم‌گرا پرداخته است. او در این کتاب تأکید کرده که ادبیات کودک و نوجوان به دلیل تأثیرگذاری عمیق بر نسل جوان، می‌تواند نقشی کلیدی در ترویج نگرش‌های زیست‌محیطی ایفا کند. پارساپور همچنین به بررسی برخی از آثار ادبی فارسی از منظر نقد بوم‌گرا پرداخته و بر نقش داستان‌ها در تقویت ارتباط عاطفی میان کودکان و طبیعت تأکید کرده است. در پژوهشی دیگر، یاحقی و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «نقد بوم‌گرایانه روایت اقتباسی داستان اولین پادشاه جهان»، به تحلیل تعامل میان انسان و طبیعت در یکی از روایت‌های اقتباسی ادبیات فارسی پرداخته‌اند. این پژوهش نشان داده است که هرچند این داستان به تعامل میان انسان و طبیعت پرداخته، اما همچنان نگاه انسان‌محور غالب است که می‌تواند اهمیت ذاتی طبیعت را به حاشیه براند.

مطالعات داخلی و خارجی در زمینه نقد بوم‌گرا نشان می‌دهند که این رویکرد می‌تواند ابزاری قدرتمند برای تحلیل و آموزش مفاهیم زیست‌محیطی از طریق ادبیات کودک و نوجوان باشد. با این حال، شکاف‌هایی در این پژوهش‌ها وجود دارد:

۱. تمرکز محدود بر ادبیات معاصر کودک: بیشتر پژوهش‌های داخلی، مانند آثار پارساپور و یاحقی، به تحلیل کلی مفاهیم نقد بوم‌گرا پرداخته‌اند و کمتر به بررسی آثار معاصر ادبیات کودک و نوجوان توجه کرده‌اند.
۲. فقدان پژوهش‌های تطبیقی: در حالی که پژوهش‌های بین‌المللی مانند مطالعات جانسون و بران به مقایسه آثار مختلف پرداخته‌اند، در پژوهش‌های داخلی چنین رویکردی کمتر دیده می‌شود.
۳. نیاز به تحلیل تأثیرگذاری بر مخاطب: پژوهش‌های داخلی عمدتاً به تحلیل متن پرداخته‌اند و کمتر به بررسی تأثیر این آثار بر نگرش‌ها و رفتارهای زیست‌محیطی کودکان و نوجوانان از طریق مطالعات میدانی توجه داشته‌اند.